

Əmrəli Şirəliyev,
Əsmər Kərimova
ADU

İNGİLİS DİLİNİN QRAMMATİKASININ TƏDRİSİNDƏ KOMMUNİKATİV YANAŞMANIN ROLU

Açar sözlər: *kommunikativ yanaşma, informasiya mübadiləsi, struktur və funksional elementlər.*

Key words: *communicative approach, information exchange, structural and functional elements.*

Ключевые слова: *коммуникативный подход, обмен информацией, структурные и функциональные элементы.*

Kommunikasiya insanlar arasında birgə fəaliyyət tələbatından doğan özünə-məxsus inkişaf xüsusiyyətlərinə malik bir prosesdir. O, bir çox mühüm vəzifələr və müxtəlif funksiyalar həyata keçirir. Onlardan ən önəmli informasiya mübadiləsinin həyata keçirilməsidir. Onun özünəməxsus psixoloji aspektlərinin olması, kommunikasiyada iştirak edən tərəflərin eyni maraq dairəsinə malik olması, informasiyanın hər iki tərəf üçün aydınlaşdırılması vacibdir. Kommunikasiya və onun funksiyaları barədə L.M.Losevin irəli sürdüyü fikirlər diqqəti xüsusilə cəlb edir. O, ünsiyyətin funksiyalarını üç qrupda birləşdirir: məlumatlandırıcı-kommunikativ, tənzimləyici-kommunikativ, affektiv kommunikativ [6]. Göründüyü kimi, ünsiyyət ilk növbədə məlumatın, informasiyanın verilməsi və qəbul olunması, başqa sözlə, informasiya mübadiləsi funksiyasını yerinə yetirir.

İnformasiya mübadiləsi kibernetik qurğular arasında deyil, insanlar arasında gedir. Bu zaman mübadiləni həyata keçirən kommunikanter bir-birinə təsir göstərir. Müxtəlif dil xüsusiyyətlərinin və dil vahidlərinin istifadə edildiyi şəraitdə danışmanın anlaşılması imkanının olması informasiya mübadiləsi üçün ən zəruri şərtlərdən biridir. Eyni dildə danışan insanlar ona görə bir-birlərini başa düşürlər ki, onlar dilin həm fonetik və leksik, həm də qrammatik xüsusiyyətlərinə bələddirlər. Qrammatika sözləri seçmək və onları bir araya gətirmək üçün müəyyən edilən qaydalar toplusu kimi dilin tədrisində mühüm rol oynayır. Qrammatikasız dil yoxdur. Xarici dillərin tədrisi prosesində dilin bütün aspektlərinin qarşılıqlı şəkildə öyrədilməsi bu gün də diqqət mərkəzində saxlanılır. İndi dilöyrənmədə qarşıda duran başlıca vəzifə yalnız dil bilgilərini mənimsəmək deyil, onları real danışmaq məqamında tətbiq etmək və canlı ünsiyyətə girməkdən ibarətdir. Xarici dillərin tədrisinin hazırkı mərhələsində kommunikativ şəraitin formalaşdırılmasında qrammatikanın rolu danılmazdır.

Kommunikativ səriştə, əsasən, ünsiyyət məqsədlərini həyata keçirən, sosial münasibətləri müəyyən edən, dil xüsusiyyətlərini düzgün anlamağa imkan verən bacarıq və vərdişlərin cəmi kimi qəbul edilə bilər. Xarici dilin qrammatikasının kommunikativ əsasda tədrisinin səciyyəvi xüsusiyyəti qarşılıqlı ünsiyyət prosesini önə çəkərək bu dilin tədrisinin əsas məqsədini müəyyən etməkdir. Bəzi müəllimlər qrammatikaya diqqət etmədən onun tədrisini dilin digər aspektlərinin tədrisi ilə sintez etmək olduğunu düşünür, “darıxdırıcı” və ya “köhnə” kimi qəbul edilən qrammatikanın tədrisini əhəmiyyətsiz hesab edirlər. “Qrammatikanın tədrisinin tələblərin ünsiyyət qabiliyyətinə heç bir faydası yoxdur” fikrində olan bəzi xarici dil müəllimlərinin əksinə olaraq demək lazımdır ki, informasiyanın ötürülməsi prosesi kommunikasiya prosesinə dilin qrammatikasının tətbiqi ilə daha səmərəli həyata keçir. Hazırda isə ingilis dilinin qrammatikasının tədrisinin kommunikasiya əsasında həyata keçirilməsi, demək olar ki, böhran vəziyyətindədir.

Kommunikasiya informasiya mübadiləsidir. Bu prosesə sadəcə cümlələrin ardıcılığı kimi baxmaq doğru olmazdı. Ünsiyyət prosesini təhlil edərkən əsas blok kimi semantikaya və semantik bloklar arasındakı əlaqəyə xüsusi diqqət vermək lazımdır. Bununla yanaşı, ünsiyyətin semantik və sintaktik bloklarının qarşılıqlı əlaqəsi də diqqət mərkəzində saxlanmalıdır. Ümumiyyətlə, dil vahidləri bir-birindən təcrid olmuş şəkildə deyil, müxtəlif əlaqələrlə bir-birinə bağlanaraq fəaliyyət göstərir. Bu əlaqə özünü kommunikasiyada göstərir.

XX əsrin 80-ci illərinin ortalarında kommunikativ nəzəriyyənin inkişafı özünü təcridən xarici dillərin tədrisi prosesində də göstərdi. Bu, daha çox ABŞ linqvisti D.Haymzın irəli sürdüyü müddəalar ilə əlaqədar olmuşdur. Həmin müddəalara görə, kommunikativ səriştə şəxsin yalnız dil biliklərinə malik olması deyil, həm də ünsiyyət prosesində öz fikirlərini ifadə edə bilmək və bu zaman dil xüsusiyyətlərinə əməl etmək bacarığına malik olmasıdır [3, 114]. S.Kraşen özünün dilin mənimsənməsi nəzəriyyəsində verbal kommunikasiyanın dilin qrammatikasının tədrisindən daha önəmli olması fikrini vurğulamışdır [8]. Kommunikativ dil təlimi nəzəriyyəsi üç inkişaf mərhələsindən keçmişdir.

Birinci mərhələ 70-ci illərdə N.Xomskinin “Dil bacarıqları” konsepsiyası ilə dilin qrammatik qaydalarını müəyyən etdiyi dövrdür. N.Xomski hesab edir ki, dil bilgiləri potensial və faktik dil materiallarından istifadəni əhatə etməklə yanaşı, kommunikativ səriştənin tərkib hissəsidir. O, kommunikasiyanın uğurla həyata keçirilməsi üçün aşağıdakıların vəib olduğunu göstərir:

- 1) fikrin qrammatik qaydalar vasitəsi ilə düzgün ifadə edilməsinin mümkünlüyü,
- 2) qrammatik cəhətdən düzgün qurulmuş cümlənin fikrin başa düşülməsinə imkan yaratması, ünsiyyət prosesində dil materiallarından səmərəli istifadə edilməsinə müxtəlif amillərin təsir etməsi,
- 3) dilöyrənənlərin öz dil bilgilərini (leksik, qrammatik) müxtəlif situasiyalarda düzgün tətbiq etməsi [1].

İkinci mərhələdə (80-ci illərdə) kanadalı alimlər M.Kanale və M.Sveyn D.Haymzın ünsiyyət bacarıqları nəzəriyyəsini daha da inkişaf etdirmişlər [5]. Onların yeni mülahizələri aşağıdakı məsələləri əhatə edirdi:

1) qrammatik səriştə – qrammatik qaydalara yiyələnmək, mənimsənmənin dil bilikləri əsasında sözlərin və cümlələrin həqiqi mənalarnı anlamaq;

2) sosiolinqvistik səriştə – fikri sərbəst ifadə etmək və anlamaq üçün dil vahidlərinin forma və mənalarnın müxtəlif kontekstlərdə istifadə edilməsi, onların seçimi və təqdimatının nəzakətlik prinsiplərinə uyğun olması;

3) diskurs bacarığı – dil vahidlərinin istər şifahi, istərsə də yazılı formasının linqvistik formaya uyğunluğu;

4) strateji səriştə – söhbətə necə başlanmas, mövzunun necə dəyişdirilməsi, dialoqun necə sona çatdırılması kimi ünsiyyət bacarıqlarının effektivliyinin artırılması, həm şifahi, həm də yazılı ünsiyyət formalarının bir komponentdə birləşdirilməsini ehtiva edir [8].

Beləliklə, kommunikasiya prosesində özünü göstərən dil bilikləri və bacarıqlarının vəhdəti kommunikativ səriştə hesab edilir.

Üçüncü mərhələdə, yəni təxminən 90-cı illərin əvvəllərində amerikalı alim R.Baxman kommunikativ dil qabiliyyəti nəzəriyyəsini işləyib hazırladı. Onun nəzəriyyəsi daha əhatəli və sistemlidir. Bu nəzəriyyəyə görə, kommunikativ dil bacarığı üç hissədən ibarətdir: dil bilikləri, strateji dil qabiliyyəti (zehni əməliyyatlarda müxtəlif dil biliklərinin kommunikativ aspektdə istifadə edilməsi) və psixofizioloji mexanizmlər (kommunikasiyanın sinir sistemi və psixoloji proseslərin tərkib hissəsi olması) [2].

Dil öz funksiyasını dil vahidləri vasitəsilə yerinə yetirir. Kommunikasiya zamanı istifadə olunan qrammatik vahidlər müəyyən mənanın ifadə olunmasına təsir edir, yeni anlam ifadə edir, onu dəqiqləşdirir, izahat verir, nümunələr gətirməyə və nəticəyə gəlməyə kömək edir. Qarşılıqlı anlaşma üçün əsas şərt ünsiyyət vahidləri arasındakı əlaqəni başa düşməkdir. Məhz bu əlaqə qrammatik qaydalarla bağlıdır. Kommunikasiya ünsiyyətə xidmət edərək danışanın öz fikrini ifadə etməsinə kömək edir. Kommunikasiya prosesinin araşdırılması və təhlil edilməsi mümkün mənanın üzə çıxarılması baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Deməli, məlumatın ötürülməsində kommunikasiyanın düzgün qurulması vacibdir. Kommunikasiyanın düzgün qurulmasında əsas məsələ lazımi dil materialının müəyyən edilmiş formalarda ötürülməsidir. Ana dilinə birbaşa yiyələnmənin şəxs ünsiyyət zamanı kommunikasiyaya və sistemli təlim prosesində onun bütün çalarlarına yiyələnir. Nəticədə müvafiq tələblərə əməl olunduqda həmin dildə nitqi qavrama və anlama da o qədər çətin olmur.

Xarici dilin mənimsənməsi və qavranması isə xeyli fərqlidir. İkinci dilin öyrənilməsi onu öyrənməyə başlayan şəxsin yaşından asılı olaraq müxtəlif psixoloji məzmun kəsb edir. O, ana dilinin mənimsənməsi ilə paralel və ya bir qədər gec baş verə bilər. Bu əlamət ikidilli ailələr üçün adi haldır. Burada o, psixoloji cəhətdən ana dilinin mənimsənməsi ilə oxşardır. İkinci dilin öyrənilməsi bir qədər sonra, məktəbəqədər yaş dövründə də başlaya bilər. Bu dövr dili onun fonetika və qrammatikasını dərk etmədən birbaşa metodla mənimsənmək üçün səmərəli dövrüdür. İkinci dilin öyrənilməsinə uşaqlarda ana dili faktlarına ixtiyari olaraq istinad etmək bacarığı yarandıqdan sonra başlamaq səciyyəvi haldır. Xarici dilin və ümumiyyətlə, ikinci dilin öyrənilməsi məhz həmin bacarıqlar əsasında baş verir. Xarici dillərin öyrənilməsi zamanı bu hal daha aydın təzahür edir. Bu prosesin ilkin

mərhələsində passiv nitq üstünlük təşkil edir. Xarici dili öyrənən şəxs həmin mərhələdə xeyli sözü aydın başa düşdüyü halda onlardan öz fəal nitqində istifadə etməkdə çətinlik çəkir. Bunun əsas səbəbi xarici dili öyrənənlərin dil vahidləri haqqında bilikləri olsa da, dil vahidləri arasındakı qrammatik əlaqələr barədə kifayət qədər məlumatlarının olmamasıdır.

Deməli, nitq insanların təkcə öz fikir, istək və arzularını bir-birinə çatdırma vasitəsi deyildir. Verbal ünsiyyət prosesində insanların təfəkkürünün inkişafı üçün də geniş imkan yaranır.

Qrammatikanın tədrisi ilə bağlı bir çox məsələlər artıq araşdırılsa da, həllini gözləyən problemlər də vardır. Bəzi metodistlər ingilis dilinin qrammatikasının tədrisini o qədər önəmli hesab etmirlər, lakin onun qaydalarını bilmədən dilə yiyələnmək mümkün deyildir. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici dilin tədrisi prosesində qrammatika ön planda durur, çünki o, ana dili kimi, xarici dilin də əsasını təşkil edir. Qrammatika dilin müxtəlif situasiyalarda anlaşılmasına xidmət edir.

Qrammatik aspektlərin kommunikativ səriştəyə əsasən tədrisinin əhəmiyyəti barədə fikrini V.Litlvud belə ifadə etmişdir: "Kommunikativ səriştəyə əsaslanan tədrisin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri dilin struktur və funksional elementlərinin inteqrasiyasıdır" [4, 65]. Struktur element kimi dil vahidlərinin qrammatik tərkibi nəzərdə tutulur. Məsələn, isimlər cəmdə, yiyəlik halda işlənir, artikl ilə təyin edilir. Funksional xüsusiyyətlərdən isə onların feillə (xəbərlə) uzlaşmasını, qeyri-müəyyən artikl ilə işlənilməsinə görə sayıla bilən və sayıla bilməyən olmasını qeyd etmək olar.

Ənənəvi tədris metodları ilə (qrammatik-tərcümə, birbaşa, audiolinqual) xarici dillərin tədrisi zamanı dilin aspektləri bir-birindən təcrid edilərək öyrənilirdi. Ona görə də əsas diqqət tərcüməyə, dil vahidlərinin forma baxımından düzgünlüyünə, hətta hər səhvin düzəldilməsinə yönəlirdi. Dilin mənimsənilməsində ənənəvi olaraq dörd dil bacarığı (dinləmə, oxu, yazı və danışmaq) tədris edilirdi, dilin ünsiyyət vasitəsi olması faktı isə həmişə "kölgədə qalırdı". Qrammatik vahidlərin kommunikativ yönümlü tədrisinin əhəmiyyətini ənənəvi tədris üsulları ilə müqayisədə belə fərqləndirmək olar:

№	Qrammatik vahidlərin ənənəvi tədrisi metodikası	Qrammatik vahidlərin kommunikativ səriştəyə əsasən tədrisi metodikası
1.	Qrammatik vahidlərin dilin forması kimi tədrisinə önəm verilir.	Qrammatik vahidlərin yerinə yetirdiyi funksiyaların tədrisinə önəm verilir.
2.	Qrammatik qaydalar yadda saxlamaq, xatırlamaq və səhvləri düzəltmək üçün istifadə edilir.	Qrammatik vahidlər yerinə yetirdiyi funksiyalar baxımından tədris edilir.
3.	Dilöyrənənlərin ünsiyyətə girmək imkanı azdır.	Dilöyrənənlərin ünsiyyətə girmək imkanı daha çoxdur.
4.	Tədris prosesində müəllim üstün mövqeyə malik olur	Tələbəyönümlü tədris prosesində tələbə üstün mövqeyə malik olur

Deməli, qrammatikanın tədrisi prosesində kommunikativ yanaşma, müəyyən dərəcədə sistemativ və mütərəqqi öyrənmə üsullarından biri kimi xarici dildə

ünsiyyətin yaranmasını təmin edir. Qeyd etmək lazımdır ki, dil vahidlərinin düzgün istifadəsi və nitqin rəvanlığı eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir. Başqa sözlə, qrammatikanın tədrisində kommunikativ yanaşma dilöyrənənlərin bir-birilə ünsiyyət prosesində dil vahidlərinin düzgün istifadə edilməsini nəzərdə tutur.

Hesab edirik ki, ingilis dili müəllimi qabaqcıl tədris nəzəriyyəsinə öyrənməli, özünün peşəkar keyfiyyət və bacarıqlarını artırmalı, "kommunikativ bacarıqlar" prinsipini düzgün başa düşməli, ingilis dilində qrammatikanın kommunikativ tədrisinin mahiyyətini anlamalı və bunun üçün bu və ya digər ingilisdilli ölkənin ictimai və sosial-siyasi həyatı ilə dərinlən maraqlanmalıdır. O, ingilis dilinin tədris prosesində dilöyrənənlərə nitq fəaliyyətinin növləri (eşidib-anlama, oxu, yazı, danışmaq) arasındakı əlaqələri izah etməklə yanaşı, onları ünsiyyət prosesinə cəlb etməyi bacarmalıdır.

İngilis dilinin qrammatikasının kommunikativ yönümlü tədrisi zamanı tələbə və müəllim arasında qarşılıqlı əlaqə yaranır, tədris getdikcə kommunikativ xüsusiyyətə malik olur, müəllim-tələbə münasibəti interaktiv olur, kommunikativ yanaşma tələbəyə dil haqqında bilik və onu kommunikasiyada istifadə etmək bacarığı ilə birləşdirmək imkanı verir, tələbənin dərəcə marağını artırır.

Beləliklə, ingilis dilinin qrammatikasının tədrisi nəzəri xarakter daşımamalı, tələbələrə qrammatik strukturların müvafiq ünsiyyət situasiyalarında istifadə olunması bacarıqları formalaşdırılmalı və inkişaf etdirilməlidir. Unutmaq olmaz ki, xarici dilin tədrisində başlıca məqsəd dil haqqında bilik və məlumatların öyrənilməsi deyil, dilin sistem halında ünsiyyət vasitəsi kimi mənimsənilməsidir. Qrammatik materialların tədrisində kommunikativ səriştəyə ona görə önəm verilir ki, dilin qrammatikasına dair biliklərin əldə edilməsi məhz kommunikasiya əsasında təmin edilsin, dilöyrənənlər xarici dili ünsiyyət məqsədilə öyrəndiklərini şüurlu olaraq dərk etsinlər. Deməli, qrammatik strukturların mənimsənilməsi prosesi o vaxt məhsuldar hesab edilə bilər ki, dilöyrənənlər ünsiyyət prosesini həmin strukturlardan sərbəst və yaradıcı şəkildə istifadə etməklə həyata keçirə bilsinlər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge: M.I.T. Press, 1965.
  2. Howatt A.P.R. A history of the English language teaching. Oxford: Oxford University Press, 1984.
  3. Hymes Dell H. Two types of linguistic relativity. The Hague: Mouton, 1966.
  4. Littlewood W. Communicative language teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
  5. Peterwagner R. What is the matter with communicative competence. Germany: Lit Verlag, 2005.
  6. Лосева Л.М. Синтаксическая структура целого текста. Одесса, 1974.
- İnternet mənbələri**
7. Communicative language teaching // www.wikipedia.org
  8. Communicative competence // www.coerl.utexas.edu

Summary
Amrali Shiraliyev, Asmar Karimova
Communicative approach in teaching English grammar

This article presents in brief the process of defining communicative competence in English grammar teaching which started in the late 1960s. Several important definitions are shown in order to explain all the controversial issues. This indicates that theoreticians, especially those in the field of applied linguistics, after years of theoretical and empirical research on communicative competence have reached an agreement that a competent language user should possess not only knowledge about language but also the ability and skill to activate that knowledge in the process of communication.

Резюме
Амрали Ширалиев, Асмар Каримова
Коммуникативный подход в преподавании английской грамматики

В статье вкратце рассматривается процесс определения коммуникативной компетентности в преподавании грамматики английского языка, который начался в конце 1960-х годов. В ней выдвинуты несколько важных определений, которые способствуют разрешению всех противоречивых вопросов. Этими определениями подтверждается выдвинутые ранее исследователями мысль о том, что компетентный пользователь языка должен обладать не только теоретическими знаниями, но и способностью и умением применять эти знания в коммуникативной среде.

Rəyçilər: ped.f.d. J.Mehraliyeva, ped.f.d. Q.Axundova.